

Inleiding 16.9.2013 KNAW

Is loting (on)rechtvaardig?

Josine Blok, Universiteit Utrecht

Hartelijk welkom bij deze bijeenkomst, mede namens de KNAW en degenen die deze middag hebben georganiseerd: Ingrid Robeyns, Margo Trappenburg, Bert van den Brink en mijzelf. Vanmiddag willen wij kritisch kijken naar het gebruik van loting om schaarse goederen in de samenleving te verdelen. Als we de berichtgeving in de media volgen, zien we een paradoxale situatie: enerzijds wordt loting steeds meer ingezet voor allerlei lastige verdelingskwesties, anderzijds neemt de kritiek op loting als verdelingsinstrument toe. Beide standpunten worden verdedigd met een beroep op rechtvaardigheid. Het programma van deze middag hebben wij opgezet vanuit de overtuiging, dat de vraag naar rechtvaardigheid van loting een breed en fundamenteel debat verdient. De allocatie van functies, privileges, inkomen, kansen en andere begerenswaardige goederen is één van de kerntaken van de overheid, zo u wilt de staat. Wil onze samenleving goed blijven functioneren, dan is het essentieel dat de meerderheid van de bevolking vertrouwen heeft en houdt in de rechtvaardigheid van de uiteindelijke verdeling van zulke schaarse goederen, rechtvaardig in de betekenis zowel van 'eerlijk en correct' als van 'billijk'. Dat betekent dat de maatschappelijke instituties, die voor deze verdeling zorg dragen, verantwoordelijkheid zijn voor de rechtvaardigheid van het resultaat.

In de laatste dertig, veertig jaar is in Nederland, net als in vele andere westerse democratieën, de bevolking sterk gegroeid, en zo ook de mondigheid van de burgers. De instellingen en bestuurders, die verantwoordelijk zijn voor de verdeling, worden geconfronteerd met een veel groter aantal gegadigden voor de begeerde goederen dan zij kunnen toedelen en met veel meer soorten argumenten voor de verdeling dan zij redelijkerwijs kunnen afwegen. Enerzijds vraagt het toenemende aantal verdelingsvraagstukken om efficiënte, dus tijd- en geld sparende beslissingen, anderzijds worden die beslissingen door de toegenomen complexiteit van argumenten steeds lastiger. Loting is in de laatste decennia steeds vaker ingezet als beslissings- of verdelingsinstrument. In Nederland zien we loting vooral toegepast in de toelating tot onderwijs (denk aan populaire basisscholen, categoriale gymnasia en opleidingen in het hoger onderwijs), in de toedeling van huurwoningen en in de toekenning van subsidies.

Waarom wordt loting gebruikt? Loting is, in de woorden van lotings-expert Peter Stone, 'een methode van beslissen zonder gebruik van argumenten'. Deze methode is daarom onpartijdig - voor niemand geldt meer een argument voor of tegen - en wordt daarom beschouwd als 'correct' en 'billijk'. Bovendien is loting enorm efficiënt. Loting voorkomt discussies op de vierkante millimeter en biedt een heldere oplossing als argumenten tekort lijken te schieten om een gegronde besluit mogelijk te maken. In minder gunstige zin kan deze oplossing worden aangegrepen omdat bestuurders in feite de

verantwoordelijkheid voor de beslissing niet willen nemen; als er geloot is, kan niemand klagen want niemand is opzettelijk tekort gedaan. Kortom, het lijkt een ‘schone’ methode.

Maar loting is geen neutraal instrument. Loting doet in feite twee dingen tegelijkertijd: de alternatieven of de kandidaten worden behandeld als waren zij gelijk (of gelijkwaardig) en de beslissing wordt overgelaten aan een derde instantie, namelijk het toeval, tegenwoordig meestal vertegenwoordigd door een computer. De twee componenten zijn onlosmakelijk verbonden: de beslissing door het toeval maakt alle kandidaten of alternatieven absoluut gelijk. Argumenten spelen geen rol meer in het besluit. Door deze eigenschappen van loting is de keuze om dit verdelingsinstrument in te zetten van grote politieke betekenis.

Ten eerste moeten we ons afvragen wat loting betekent in onze democratie. Besluitvorming door loting kan strijdig te zijn met de grondslagen van een democratie zoals in het huidige Nederland, waarin het principe geldt dat besluiten moeten voortkomen uit meningsvorming op grond van argumenten. Als we accepteren dat de allocatie door middel van loting zelf een niet-democratisch besluit is, komt alle verantwoordelijkheid voor het democratisch gehalte te liggen bij de procedure die tot het gebruik van loting heeft geleid. Om het kort te zeggen: we moeten goede argumenten hebben om te besluiten geen argumenten meer te gebruiken.

Die vraag naar het democratisch gehalte van het besluit is des te urgenter als we, ten tweede, ook vragen naar de rechtvaardigheid van loting als deze methode wordt gebruikt voor de allocatie van schaarse goederen. Zoals ik al aangaf creëert loting gelijkheid onder de direct betrokkenen, de kandidaten of gegadigden. Maar de gelijkheid van de kandidaten in deze context kan niet los worden gezien van opvattingen over gelijkheid en rechtvaardigheid in de maatschappij als geheel. Enerzijds geldt de gelijkheid van alle burgers als het hoogste goed en willen velen in Nederland dat iedereen tenminste gelijke kansen heeft. Vanaf de late jaren '60 zijn diverse vormen van loting ingevoerd om traditionele vormen van ongelijkheid op grond van klasse, sekse of ethnische herkomst te helpen corrigeren. Maar met evenveel kracht is de rechtvaardigheid van loting bestreden, omdat deze methode geen recht doet aan verschillen in kwaliteit en verdienste tussen de kandidaten. Sinds de jaren '90 is naast de gelijkheidsgedachte de meritocratie als maatschappelijk ideaal weer sterk in opkomst. Het maatschappelijke succes van deze ideologie brengt een nieuwe ongelijkheid teweeg, ditmaal tussen degenen wier privileges gelden als welverdiend en degenen die hun maatschappelijke achterstand aan zichzelf te wijten zouden hebben. Deze ideologie keert zich juist tegen loting, met name in het hoger onderwijs. In de universitaire studie geneeskunde is eerst algemene loting ingevoerd, vervolgens is deze vervangen door gewogen loting en nu staat loting in het algemeen ter discussie. Op populaire basisscholen en gymnasia wordt overigens nog volop geloot.

Met andere woorden, loting betreft niet alleen de specifieke verdeling van goederen zoals onderwijs en huisvesting onder de betrokkenen, maar betreft veel grotere vraagstukken van rechtvaardigheid in de samenleving als geheel en over de manieren waarop wij daarover besluiten nemen. Welke methoden we willen volgen, zijn uiteindelijk politieke keuzen. Het is de taak van de wetenschap om de kwaliteit van die keuzen te

verhogen door te laten zien wat hierin allemaal op het spel staat. De keus voor loting moet worden afgewogen tegen andere verdelingsprincipes in termen van hun maatschappelijk effect en worden getoetst op het democratisch gehalte van de besluitvorming, naast het daadwerkelijke vraagstuk hoe de verdeling rechtvaardig kan plaatsvinden.

In het eerste deel van deze middag kijken we naar loting vanuit theoretisch en historisch perspectief. Ingrid Robeyns bespreekt de mogelijkheid van rechtvaardige verdeling door loting vanuit het oogpunt van de praktische filosofie. Ik zal vervolgens een historische casus bespreken, die in het wetenschappelijk debat veel wordt aangehaald, de toedeling van politieke ambten door loting in klassiek Athene. Het tweede deel is gewijd aan een belangrijke casus, waarin Nederland uniek is in de wereld: loting als selectie voor het hoger onderwijs. Vóór de pauze geeft Margo Trappenburg een kort overzicht van de standpunten die in het recente verleden over de loting bij geneeskunde naar voren zijn gebracht. Na de pauze zullen verschillende sprekers ingaan op dit thema, onder voorzitterschap van Margo Trappenburg. Martijn van het Hoofd, Nancy Hartgring en Ida Hoogendoorn vergelijken loting met andere vormen van selectie in het hoger beroepsonderwijs, Pieter Drenth en Olle ten Cate zijn ten nauwste betrokken bij de selectie voor de studie geneeskunde. Ingrid Robeyns zal de middag afsluiten met conclusies.